

Balázs István László: Barangolások a Temesközben és az Al-Duna vidékén

kiadta: Temesvári Magyar Ifjúsági Szervezete, 2020

Támogató a Romániai magyar Demokrata Szövetség és a Communitas Alapítvány

A Temesköz a Maros, a Tisza és a Duna által közrezárt alacsony, 80-90 méter magasságú alföld, amelyen a Temes folyik keresztül. A történelem folyamán mocsaras vidékként tartották számon, ennek ellenére már a honfoglalás időszakában benépesült gyéren lakott településekkel. A kis számú lakosság többsége magyar volt, de Temesvár 1552-es török kézre kerülése után nagy része elmenekült. A török időszak alatt a Temesközbe többnyire román és szerb lakosok telepedtek le. Az 1699. évi, a Habsburg-török háborúkat lezáró karlócai béke meghagyta az Oszmán Birodalom kezén: mivel a terület többnyire lakatlan volt, ezért a Habsburgok nem tartottak rá igényt. 1717-ben a császári csapatok kiűzték az oszmánokat Temesvárról is, ezzel a török uralom a Temesközben is véget ért. Területét - a töröktől való visszafoglalása után - a bécsi kormányzat nem csatolta Magyarországhoz, hanem 11 vidékre osztva Temesi bánság néven külön kormányozta. Magyarországhoz közigazgatásilag csak 1778-ban került vissza, kivételt csak a Pancsova, Fehértemplom és Karánsebes központokkal megszervezett német, szerb, illetve román határőrvidék jelentett.

Temesköz Habsburg kézre kerülése után főleg római katolikus vallású németeket telepítenek be a térségbe, de érkeztek más nemzetiségűek is, mint például bolgárok, csehek, horvátok. A magyar lakosság visszatelepedése a XVIII. század végén kezdődött, túlnyomórészt Szeged környékéről és a Tiszántúlról. A Temesköz legnagyobb városa Temesvár, amely a Nagy-Magyar-Alföld délkeleti részén fekszik, 84 és 95 méter magasán az Adriai-tenger szintje felett, a Béga folyó két partján. A hajdani mocsaras területen a Béga és a Temes folyását nem lehetett pontosan megállapítani, mivel összefolytak. A XVIII. században ezeket a mocsaras területeket lecsapolták, így a mostani város a névadó folyótól körülbelül 20 kilométeres távolságra került.

TEMESVÁR, A TEMESKÖZ FOVAROSA

Rövid történelmi áttekintés

A leginkább elfogadott források szerint a temesvári vár II. Endre király 1212-es adománylevelében szerepel először mint királyi vár, „Castrum Regium”. A XIV. században rövid ideig a királyi Magyarország központja és fővárosa, mivel 1315-1323 között e mocsaraktól védett helyen lévő várba helyezte székhelyét I. Károly Róbert király. 1514-ben Dózsa parasztseregét Temesvár falai alatt szétverte Szapolyai János erdélyi vajda, majd ugyanitt, egy mocsaras területen Dózsa Györgyöt tüzes vastrónon megégették harcosai előtt. 1552 júliusában a török elfoglalta a várat, és 164 évig tartta uralma alatt, jóval hosszabb ideig, mint más részeket a történelmi Magyarország területéről. 1716-ban sikerül a Habsburgoknak Szavoyai Jenő vezetésével a várat visszafoglalniuk. 1719-ben a Habsburgok megkezdik a betelepítéseket az újonnan szerzett temesi térségbe, mivel a török elnyomás alatt a vidék szinte teljesen lakatlanná vált. Többnyire németeket telepítenek le a Monarchia különböző vidékeiről, de engedélyt kapnak csehek, szlovákok, horvátok, de még olaszok, franciák és spanyolok is. Magyaroknak - kezdetben közülük is csak a római katolikus vallásúak -nak - csak 1730-tól engedik meg a visszatelepedést.

1848. március 18-án a forradalom híre eléri Temesvárt is. A magyar csapatok, Bem tábornok vezetésével, csak 1849. április 26-án mutatkoznak a város körül, ennek hírére azonban bezárják a városkapukat. Május 14-én megkezdődik Vécsey tábornok vezetésével a vár 107 napos sikertelen ostroma. Az ostrom augusztus 10-én fejeződik be, amikor megérkezik a vár alá az osztrák felmentő sereg. Augusztus 14-én Haynau parancsára megtiltották a magyar nyelvű cégtáblákat és feliratokat, az iskolákban betiltották a magyar szót, a terek és utcák nevét pedig vissza kellett németesíteni. A forradalom leverése után Temesvár a „Szerb Vajdaság és Temesi Bánság” koronataromány központjává válik.

1860-ban ismét Magyarországhoz csatolják, ezután indul meg a város gyors fejlődése, létrejön a „törekvő Temesvár”. 1868-ban megindult a lóvontatású vasút amely összekötötte a nagy távolságra lévő különböző negyedeket. 1884. november 1-én - a kontinentális Európában elsőként - Temesváron bevezetik az utcai villanyvilágítást 730 izzólámpával, 1896-ban a város utcáin megjelenik a villamos.

Az I. világháború után a várost elsőként a szerb csapatok szállják meg, majd 1919. augusztus 3-án bevonulnak a román csapatok.

BARANGOLÁS A MAI TEMESVÁRON „A vár”

A mai belváros helyén állott **hajdani várnak ma csak maradványait lehet megfigyelni**, mivel a XIX. század végén szinte teljesen elbontották. A vár az Árpád-házi királyok ideje alatt épült, és minden irányból vízzel volt körülvéve. A vártól keletre, a Béga folyó egyik szigetén helyezkedett el a kastélyerőd, amelyet 1315-ben Károly Róbert építtetett. Az ősi vár védőművei kezdetben csak földből és sövényfalakból álltak, amelyeket IV. Béla a tatárjárás után szilárdabb kőfalakra cserélt le. A vár legnagyobb erőssége azonban abból állt, hogy a Temes és a Béga folyó mocsaras ágai és szigetei miatt nagyon nehezen lehetett megközelíteni, főleg észak és nyugat felől. Miután a várat elfoglalták az osztrákok, 1723-1765 között megkezdődött a vár megerősítése Vauban-rend- szerben. A térség egyik legerősebb várának falait és három várkapuját 1892-ben kezdték lebontani, mivel gátolta a város terjeszkedését.

A főtér (Lloyd sor)

Temesvár jelenlegi főtere a Győzelem tere, a hajdani Lloyd sor, amit a kommunista rendszer idején *tapstérré alakítottak*. A tér egyik végén található a **színház épülete**, a valamikori Ferenc József Színház erkélyéről vezették az 1989. decemberi tüntetéseket.

Az 1872-1875 között épült színház *mostani homlokzata nem hasonlít az eredetihez*, mivel az 1920-as tűzkárt követően nem eredeti formájában építették újjá. A színház épületével szemben található az 1945-ben felszentelt és ötezer hívet is befogadni képes **ortodox katedrális** impozáns épülete. A tér két oldalán a XIX. század végén, illetve a **XX. század elején épített paloták sorakoznak**, emlékeztetve a hajdani Lloyd sor pompájára.

A Hunyadi-kastély

A Hunyadi-kastély - amelynek az építése 1315-ben fejeződött be - a főtéren található, és a színháztól jobbra fekszik: eredetileg Károly Róbert király lakhelyül szolgált. Miután egy nagy földrengésnél a kastély komoly károkat szenvedett, Hunyadi János 1443-ban átalakíttatta. A török időszak alatt a történelmi épület a várparancsnok székhelye volt. A törökök kiűzése után 1719-ben helyreállítják és kaszárnyának használják. Jelenlegi formáját 1856-ban kapta,

miután újraépült, mivel az 1849-es ostrom alatt rommá lótték a honvédek. 1947-től az épületben a **Bánság Múzeuma** működik. Jelenleg felújítás alatt áll.

A Bolyai-emléktábla

Szintén a belvárosban, a Bolyai utca sarkán öt nyelven hirdetik réz emléktáblák, hogy innen, Temesvárról írta 1823. november 3-án a híres matematikus, Bolyai János a levelét édesapjának, Bolyai Farkasnak, amelyben tudatta, hogy „...a semmiből egy új, más világot teremtettem...”, felfedezve a nem-euklideszi geometria első alapképletét.

A Szabadság tér (Jenő herceg tér)

A belvároshoz tartozó téren fogadta a temesvári lakosság 1848. március 18-án a forradalom kitörésének hírére. A tér középső részén található a város időbeli harmadik köztéri szobra, az 1756-ban homokkőből emelt **Pestis-szobor**. A tér északi részén található a piros homlokzatú Óvárosháza épülete, amelyben a városi tanács székel 1780-1949 között. Az épület homlokzatán látható az elfoglalt török várra emlékeztető, palánkból épült várfal két toronnyal és a nyitott kapuval. A Monarchia időszakában a laktanyák közelsége miatt a katonaság gyakran katonai felvonulásokat (parádákat) tartott a téren, ezért nevezték még *Paradeplatznak* is.

A Szabadság tér közelében található - méreteiben igen kicsi - **Szent György téren** egy szürke épület homlokzatán fehér márványtábla hirdeti, hogy 1820-ban e házban született **Klapka György** honvéd tábornok, Komárom várának védője. Az emléktáblánál a temesvári magyarság megemlékező' koszorúzással rója le a kegyeletét minden év október 6-án.

A Losonczy tér (Dóm tér)

Román neve Piata Unirii (Egyesülés tér), mivel a román katonaság ide vonult be 1919. augusztus 3-án. Ez a nap „*Temesvár napja*”, vagyis a hivatalos városnap, amit minden évben megünnepelnek.

A tér közepén található a város második legrégebbi köztéri szobra, a **Szentháromság-szobor**. A Bécsben homokkőből készített szobor alapjait 1740-ben rakták le, az 1738-39-es pestisjárvány emlékére.

A tér keleti oldalán található az 1773-ban - barokk stílusban - épült **csanádi püspökség főszékesegyháza**. Tornyai feltűnően alacsonyak, ezt az építése során a vár könnyebb katonai védelme indokolta. A székesegyház alatti **kriptában** nyugszik számos csanádi püspök és magas rangú katona.

A tér déli oldalán található az 1754-ben épült hajdani **Vármegyeháza** (jelenleg Barokk palotának nevezett épület), amely számos *művészeti kiállításnak ad helyet*.

A palota báltermében - a XIX. században - többek között Liszt, Brahms és ifj. Johann Strauss is koncertezett.

A Dóm térre merőleges A. Pacha nevű kis utcácskában található a Román **Akadémia** temesvári fiókjának könyvtára, ahol hajdanán a **Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Múzeuma működött**. A bejáratnál a kapu mögött egy nagyon szép márványtábla található, amely Ormós Zsigmond temesi főispánnak, a **temesvári Szépművészeti Múzeum** megalapítójának állít emléket.

A Mária-emlékmű

A neoromán stílusú emlékművet 1906-ban emelték, Józsefváros és Erzsébetváros temesvári kerületek határán, azon a helyen, ahol - a néphiedelem szerint - 1514- ben Dózsa Györgyöt kivégezték. A közhiedelemmel ellentétben nem pontosan ezen a helyen került sor a kivégzésre. ahová — az egykori feljegyzések szerint — azt a várból követte Báthory István temesi főispán és *Szapolyai János erdélyi vajda*. Mivel a várból a mostani emlékmű helyéig nem lehet ellátni, a vesztőhely *valószínűleg a vár közelében volt*. A korabeli írások szerint Dózsa a következő módon végezték ki: „először is tüzes vassal megkoronázták, aztán még élve, meztelenül, lábainál fogva megkötözve saját katonái, akiket közönségesen hajdúknak neveznek, s akiknek cselekedetei annyi sok szörnyűséget hoztak..., fogaikkal széttépték és felfalták. Ezután a testet négyfelé vágták és bitófára függesztették."

Az emlékmű hátsó oldalán egy sötét márványtábla emlékeztet erre az eseményre, melynek szövegéből vésővel eltávolították a „magyarok" szót:

Isten Anyjának, Védőasszonyának

Dózsa György 1514 kegyetlen halálának helyén,

melyet évszázadok hagyománya őriz kegyeletes engesztelésül ajánlják az emlékművet Temesvár városa és lakossága 1906

A református templom és bérpalota

A Mária-emlékmű mellett található az 1902-ben felavatott és kívülről inkább egy bérházra hasonlító épület, amelynek első emeletétől kezdődik a két emelet magas templom.

Az épület elé gyülekeztek 1989. december 15-én a hívek, hogy megakadályozzák az akkori lelkész, Tőkés László kilakoltatását, majd innen indult el a kommunista rendszert megdöntő forradalom. Az épület oldalán négynyelvű tábla emlékeztet ezekre a napokra.

A Petőfi-emlékmű

Az 1848-49-es szabadságharc alatt fontos események zajlottak a ma már Temesvár részét képező **Szabadfalu (Freidorf)** határában, ahol a temesvári várat ostromló magyar sereg nagy része táborozott. Az egyik ilyen kiemelkedő esemény volt, 1849. május 3-án, Petőfi Sándor őrnaggyá való előléptetése Bem József tábornok által. Az esemény színhelyén 1912-ben avatták fel a Petőfi-emlékművet, amelyet *Székely László, Temesvár egykori főépítész* tervezett. A Petőfi parkban található emlékműnél a helyi magyarság 1990 óta minden év március 15-én megemlékezik az 1848-49-es szabadságharcról.

Az emléktábla szövege:

Ezen a helyen állott 1849. évben Bem József honvéd altábornagy főhadiszállása a melyben 1849. évi május hó 3-án_ PETŐFI SÁNDOR hazánk koszorús lantosa honvéd őrnagyi kinevezését kapta. Ezen történeti tények örök emlékéül 1912. évi november 10 állíttatott fel ezen emlékmű közadakozásból

Freidorf (Szabadfalu) az egyik első német telep az egykori Temes vármegye területéről, amely több hullámban, 1720-1730 között népesedett be.

A helyi feljegyzések szerint a településen született 1904. június 2-án *Johnny Weissmüller*, az ötszörös amerikai olimpiai úszóbajnok, a későbbi Tarzan-filmek ünnepelt főszereplője. Az 1907-ben Amerikába kivándorolt Weissmüller család oldalági rokonai a mai napig élnek Temesváron.

A szabadságharc eseményeire emlékeztet a Temesköz számos temetőjében lévő emlékmű, obeliszk.

TEMESVÁR KÖRNYÉKÉNEK LÁTNIVALÓI

Újszentes

A Temesvárral szinte egybenőtt település a Lippa felé vezető főúton található. A község magyar nemzetiségű lakosainak aránya folyamatosan csökken a település növekedésével. 1992-ben még a magyarok voltak többségben, napjainkban viszont az arányuk 15% alá csökkent. A községet a Kincstár 1891-ben Vadászerdő néven hozta létre betelepítéssel, a telepesei — kevés kivétellel — Szentesről származtak.

1849. augusztus 8-án Dembinsky Henrik honvéd tábornok hada itt gyülekezett és egyesült (augusztus 9-én) Bem József honvéd tábornok seregével, akit Kossuth Lajos közben a magyar csapatok főparancsnokává nevezett ki. A vesztes augusztus 9-i temesvári csata után Bem tábornok és vezérkara innen menekült Temesrékás, majd Karánsebes felé.